

Łymki, Kaszuby, Ślůnzoki, Wylimowjany

Etniczno myńszość – definičnýje uwagi

Olena Duć-Fajfer

Przijiynto we polskim zakůnodawstwje definičnýjo norodowyj/etnicznyj myńszośći² ńy uwzglyndńo nojwoźńijszego wyznocńnika przinoleźności do tyj kategoryje, kerym je – jak w jedyn głos padajũm znowce myńszośćowjy problymatyki – połožyńy **wobec wjynkszości**. Myńszość je myńszośćũm uo tela, że choća ńy przestowo być tajlũm jakijśi cołkości, **zajmuje w ńij podporzůndkowane pozycyjo**. Podporzůndkowańy uo znoczno brak pońnyj swobody we decydowańu uo prawach, co uobowjũnzujũm cołke społeczyństwo. Te prawa (w danym przypadku – prawa, co tykajũm śe wszyjskich obywatelũw RP) formułowane sũm we zgodze ze kulturowymi wertami grupy, kero dũminuje/wjynkszośćowjy. Skirz tego ganc zrozumjałym je, iże myńszośći winny mjeć uosobne kulturowe prawa, co wyrůwnowały by w jakijś mjerze jejich ńykorzystno (przy porůwnańu ze inkszymi uobywatelami) prawno pozycyjo. Etniczne myńszośći wyrůźńajũm śe dyć uosobnũm kulturũm, tradycyjũm (etniczność je to kũmuńikowańy kulturowych růźńic we relacyjach mjiyndzy jednotkami a skupinami). Skirz tego do przykãadu polsko godka, zapisano we prawje jak «amtowo godka», ńyma dlo wjelgij czyńści myńszośći rodńo. Tũż coby wyrůwnańc prawa wszyjskich uobywatelũw, człũnki myńszośći winne mjeć moźebność posugowańo śe swojimi godkami tyź we publicznyj sferze, co dźwigłoby je ich społeczny sztatus, a tyź korzistać ze noczyńũw uochrůny i rozwoju – analogicznych do tych, co prisugujũm godce, kero dũminuje.

Kńif ale definiowańo we polskich prawnych dokũmyntach etnicznyj myńszośći jak grupy uobywatelũw, co «je myńij liczebno uod pozostałyj tajle ludności Rzeczypospo-

² Definičnýjo bũła sformułowano we Zakůńie ze 6. stycznia 2005. r. uo norodowych i etnicznych myńszośćach a regjůnalnyj godce a podug ńij formułowane sũm inksze prawne dokũmynta, co stosujũm śe myńszośći we Polskij Republice.

lityj Polskij» űy yno űyma zgodny ze korekt pokopjűnym tego ausdruku, nale tyű dowo tyndyncyjny rychtűng myűlyűno uo myűszoűcowych rechtach. Liczebnoű űy definiuje myűszoűci, bo znane sűm coűkoűci (paűstwa, spoűecznoűci), w kerych myűnij liczne grupy majűm wjynkszoűcowo/dűminacyjno pozycyjo, do przikűadu we kolűlnalnych systymach abo we ukűadűe chopy-baby. Krűm tego, jeűli zaakceptirowaű liczebnoűcowy faktűr, myűszoűcowe prawa zdowajűm űe űy wyrűwnaűnym űyrűwnoűci, jako wyűniko ze podporzűndkowaűo, jyno przywilejym. Skuli tego brak myűszoűcowych rechtűw czynsto űyma widzany za forma dyskryminacyje: dűc jeűli grupa je myűszo, to tyű mo myűsze rechty.

Uosobliwje ubezwűoűnowolűno myűszoűci druge spojstrzűd űeűűuch wypisanych we Zakűűne uo myűszoűcach kryteryjűw, co je wszyjske muűi spoűűaű grupa polskich uobywatelűw, coby uotrzymaű űtatus etnicznyj/norodowyj myűszoűci: «we istotny spusb uodrűűno űe uod pozostaűych uobywatelűw godkűm, kulturűm abo tradycyjűm». Jeűli inksze kryterija – podug przijyntego ojropejskiego prawnego űtandardu, co tyko űe samouokryűlyűo – gűoszűm, co myűszoű: «dűnűy do uchowaűo űwojij godki, kultury abo tradycyje» (kryterijum 3) i «mo űwjedűmoűci wűoűnyj historycznyj norodowyj spűlnoty, je ukerűnkowano na jeji wyroűaűy i uochrűna» (kryterijum 4), to w tym kryterijum űy prziznawo bűto samyj myűszoűci prawa do uodczuwaűo i uokryűlaűo tyj rűűűnice. Pokozawo ja bűto jak wyznoczűnik na pozűr uobjektywny, a po prowdűe – uznaűowy, bo uo tym, eli ta rűűűnica je istotno, abo űy, ftoűi muűi zadecydowaű. Jak űe uokazuje, decyduje űy sama myűszoűci, yno politikery, co powoűujűm űe na uopiűűije uod roztűmajtych ekspertűw.

Werűci űe daű tyű pozűr na jedyn kűűf myűlyűo, co pokazuje űe we kryterijum 5: «jeji przodki zamjyszkowali teroűne terytoryjum Rzeczypospolityj Polskij uod nojmyűnij 100 lot». Zapisany uokres nojmyűnij 100 lot (trzech pokolyűűw) moűe przyczynaű űe do pozytywnyj refleksyje, iűe myűszoűci sűm «inkszym wewnytrznym», zintegrowanym ze polskűm kulturűm i majűm w űa űwűj wkűod. We tym samym czaűe uodűeűyűy do «teroűnego terynu», kere przeca űy iűrűyje uod 100 lot, yno uod űycoűkich uoűm-juchdűeűyűűuch, pokazuje mityczne, ahistoryczne rozumjyűy graűnicűw RP. Skutkuje to mocűm decyzyjűw, co sűm sprzeczne ze myűszoűcowűm pamjyűűűm; wptywo tyű na to, iűe myűszoűci sűm postrzegane jak przibye do Polski ze jakichűi zewnytrznym krejűw, traktuje űe je jak «goűca», kery moűe «wyűyű űe do űwojigo kraju», jeűli coűik mu űe űy widűi.

To uznawo, iűe we samyj definicyj, kero je stosowano we polskich prawnych dokűmyntach, zapisane sűm ausdruki, kere pűmijajűm istota myűszoűci a podwoűajűm poűne prawo uobywatelűw do samouokryűlyűo. Mogűm uűne wptywaű na brak űwjedűmoűci dyskryminacyje myűszoűci w samych tych spoűecznoűcach, jak i we spoűecznoűci, co dűminuje.

Łymki

Anna Maślana

Łymki to je etniczno myńszość, co uod strzednich wjekůw zaśedłała żymje mjanowane Łymkowynům, to znaczy teryny Niskigo Beskidu a schoďno tajla Sundeckigo Beskidu. Na żymjach uod swoich prauojcůw – a we mocnym swjůnzku ś nům – rozwijali bez wjeki swoja kultura, starali śe uo godka, formowali etniczno śwjedůmość. Zajmowali śe przede wszyjskim rolům a chowańym gowjydzĩ, nale tyż rzymjostym – produkcyjům drzewjannyh wyrobůw (ntp. kuchynnych prziborůw, guntůw), kamjynnych (ntp. blatůw do stołůw, młyńskich kamjynůw, żaryn), a tyż wytworzańym maźůw i dżegců, drůtowańym a bajstłowańym beszteku. Byli śwjodkami a uczestnikami mocy historycznych wydarzyń, nale gynau te ze 40. lot XX storoczno bez powrotu smjynůfy żyće jejich społeczności.

Po II śwjatowyj wojńe polske kůmuńistyczne władze wyśedlůły łymkům, co zamjyszkowali teryny powojnyj Polski, ze jejich hajmatu. We latach 1944–1946 srogo tajla łymkowskij ludności (podowo śe, iże můgło to być 65–70% populacyje) bůło wyćepano do sowjeckij Ukrainy, a we 1947. kole 30–35 taut. Łymkům wyśedlůno bůło w růmkach akcyje «Wisła» na zachodńe a půłnocne żymje Polski. Choća historyjo Łymkům je bogato we tragiczne wydarzenia – juź na poczůntku I śwjatowyj wojny mjały plac masowe hereszty a prześladowańa człůnkůw łymkowskij społeczności, moc ś nich zawarto bůło we kůncytracyjnym lagrze Talerhof, kaj umjyrali abo traćyli zdrowje skirz przemocy a ztych bytowych warunkůw – to gynau akcyjo «Wisła» je widzano za uosobliwje tragiczno w skutkach.

W růmkach tyj uoperacyje moc łymkům bůło wraźůnych do stworźonego po II śwjatowyj wojńe arbajtlagru we Jaworzńe, kaj czyńśc ś nich bůła ubito abo umarta skirz fizycznych a psychicznych tortur, głodu i ztych higjicznych warunkůw. Łymki, kej przetranszportowano jich bůło we cýnzkich warunkach na tmj. «uodzyskane żymje», znodli śe w ganc nýznanyh kulturowym, społecznym a przyrodńiczym strzodowisku. Yno nýkerzi ś nich poradzyli wrůcić do swojigo hajmatu.

Wyśedlyńa dokludzůły do utraty dorobku cołkigo żywobyćo, żymje swoich uojcůw, lasůw, a tyż do połnego rozproszyńo łymkům, do serwańo jedności a relacyjůw wnůtrzn grupy i do uosłabjyńo mjyndzypokolyńowego kulturowego przekazu. Nastympne pora dekadůw to bůł uokres formalnego «nystýńyńo» łymkům, kej byli naroźańi na roztůmajte formy dyskryminacyje, w tym na przimusowo kulturowo asymilacyjo. Władze PRL mjały jich za człůnkůw ukrajińskij nacyje i ný uznowały jejich etnicznyj uodrybności. Dżepjyro w czasach systymowyj transformacyje kůńca 80. lot XX storoczno zaś pojawjůła śe moźebnośc tworzyńo nýzoleźnych łymkowskich ferajnůw i uoficjalnych dźałańůw na rzecz zachowańo i rozwoju rdzynnyj kultury – we 1989. r. we Lygńicy zarejestrowano bůło pjrszy po II śwjatowyj wojńe łymkowski ferajn, Стваришыня Лемків/Stowarzyszenie Łemków.

Podug Cynzusu ze 2011. r. kole 10 tauz. uobywatelůw Polski zadeklarowało przinoleźność do łymkowskij myńszości. Łymki a jejich moŧwa, kero rachuje śe jak schodńosťowańsko godka, sům chruńńone porůma prawnymi aktami, m.in. Zakůnym ze 6. styczná 2005. r. uo norodowych i etńicznych myńszosćach a regiůnalnyj godce, kery ofyn uznowo łymkůw za etńiczno myńszosć. Dźynki tym prawnym regulacyjům idźe realizować moc zadańůw a projektůw, co majům na cylu uochruńa, uchowańy i rozwůj kulturowyj tůzsamości, takich jak bildůngowo, wydowńiczo dźaťalność, spjyrańy twůrczości łymkowskich artistůw, uchowańy tůzsamości a tradycyje abo dokůmyntacyjo godki i kultury.

Uopisowane wyźyj historyczne wydarzyńa i jejich kůnsekwyncyje mjały srogi wptyw na żywotność łymkowskij godki: uograńiczůły jeji uzyće a uostabjůły mjyndzypokolyńowy przekoz, skirz czego ta godka je dźiśo klasifikowano jak zagroźůno. Bez uostatńe roki podyjmuje śe atoli moc dźaťalńůw dlo jeji uchowańo a rewitalizacyje. Łymkowsko godka je dźiśo uczůno we szkoťach jak rodńo godka dlo łymkůw jak ekstra przedmjoť. We latach 2001–2017, cuzamyn ze literaturům, historyjům a kulturům łymkůw, bůła tyź wykłodano na Pedagogicznym Uniwersyteće we Krakowje, na specjalności rusko filologijo ze ruśińsko-łymkowskům godkům. Bůły to jedźine tego typu filologiczne sztudyja uo myńszosćowym profilu, co rychtowały do roboty ze godkům a po łymkowsku. Pojstrźůd absolwyntůw tyj specjalności moc robi dźiśo za rectorůw łymkowskij godki, podszukowaczůw godki, literatury, rdzynnyj kultury, przekłodoczůw abo redachtorůw łymkowskich publikacyjůw a medyjůw.

W růmkach wydowńiczyj dźaťalności po łymkowsku pokazowały śe m.in. dwumjeśyncznik «Bjeśada» («Бесіда»), «Łymkowski Rocznik» («Лемківській Річник»), naukowy cajtůng «Rocznik Ruskij Bursy» («Річник Рускої Бурсы»), wydowane sům przekłady śwjatowyj literatury: «Mały princ» («Малий Принц») i «Berek Puchok» («Віні Пу») – publikacyje do bajtli, antologije, spůminkowe wydańa a publicystyczne teksty. We 2019. r. pokozoť śe dwutůmowy «Kůntekstualny dykcjůnorz łymkowskij godki» («Контекстуальний словник лемківського языка»). Ferajn «Rusko Bursa» we Gorlicach wydowo dwugodkowo seryjo «Biblijotyka Łymkowskij Klasiki» («Бібліотека Лемківської Клясики»), to je kanůn łymkowskij literatury we uoriginalnym zopiśe a we adaptacyji na spůtczesno łymkowsko godka. We 2018., w růmkach dźaťalńůw na rzecz uochruńy a průmocyje godki i kultury, «Rusko Bursa» wydaťa cuzamyn ze Cyntrům Zangaźowanych Podszukowań nad Kulturowům Erbiznům na Wydźale «Artes Liberales» Warszawskiego Uniwersytetu «Heft do nauki łymkowskij godki» («Робочий зошит до лемківського языка»), a we 2020. r., ze myślům uo najmodszych a tych, co zaczynajům nauka łymkowskij godki, «Uosprowki na koźdo pora roku» («Приповідки на кожду пору рока»).

Spjyrańu kulturowyj tůzsamości łymkowskij myńszości a twůrczości jeji przedstawićelůw suźům tyź roztůmajte kulturalne wydarzyńa, jak ntp. Łymkowsko Watra na Auslańdźe uorganizowano we Michaťowje, Trefy Trzech Pokolyń ze łymkowskům

Kulturům (Przymkům), Mjyndzynorodowe Bjenale Łymkowskij/Ruśińskij Kultury (Kryńica) abo Łymkowski Twůrczy Podzim (roztůmajte place na teryńe Łymkowyny). We Gładyszowje znojduje śe Łymkowsko Bildůngowo Zygroda, w keryj realizowane sům tymatyczne werksztele tradycyje a bildůngowe zajyrńca do bajtlůw a modzokůw. Uobecność łymkowskij godki we publicznyj sferze je ale mińimalno. Džynka człůnkům Ferajnu Łymkowskij Modžeży «Czuha» we Polsce džewjyrńc wśůw mo dwugodkowe (polsko-łymkowske) tabulki ze mjanami. Uod 2011. fůnguje radyjo LEM.fm, kere ymituje programy po łymkowsku, w tym na żywo. Z poczůntku bůło dostympne yno bez internetec, terozki nadowo tyż na czynstotach 106,6 MHz ze Gorlic a 103,8 MHz ze Polkowic we Dolnym Ślůnsku; redakcyjo radyja kludzi tyż informacyjny portal pod adresym www.lem.fm. Człůnki łymkowskij społeczności, pojstrzůd nich tyż podszukowocze godki, kultury, historyje i literatury, uod poruch lot spůłpracujům ze uczůnymi ze Warszawskiego Uńiwerytetu, bjerům udźoł we roztůmajtych projektach, co majům na cylu m.in. rewitalizacyjo zagroźůnych godkům, w tym łymkowskij.

Kaszuby

Macěj Bańdur

Kaszuby to je autochtůńiczno ludność, co zamjyszkuje poedńowe wybrzyże Bałtyckiego Morza. Tradycyjńy posugujům śe kaszubskům godkům («kaszėbskji jãzėk»), co przinoleży do zachodńosłowjańskij grupy godkům. Kaszuby sům erbami uod Słowjanůw, co uośedli we Půmorzu kole VI st. n.e., do kerych we dalszych storoczach dokuplowały śe wele uosadńictwa m.in.: staropruskigo, saksůńskigo, fryzyjskigo, mjymjeckigo, a uod I połowy XX st. tyż polskigo.

Zaśedlůny uod Kaszubůw teryn bůł historyczńy pora razy wjynkszy, ańizeli teroźny. Nyma ale leko wyznoczyć jego downo zachodńo grańica. Jeźli przijůńc strikte godkowe kryteryja, po ũnfalu prasłowjańskij spůlnoty kaszubsko godka wykazowała wczesne innowacyje, spůlne ze połabskům godkům, używanům na teryńe teroźnich schodńich a půłnocnych Mjymcůw do I połowy XVIII storoczca. To gynau ś nům kaszubsko godka przejawjo nojbliźsze pokrewjyrństwo. Čynżko je ale wyznoczyć, jako gynau bůła grańica mjyndzy tymi godkami, a to skirz řylicznich pośwjadczyń we pi-sanych zdrzůdłach, jak tyż skirz płynnych grańic wnůntr djalektalnego kůntinuum. Przijmuje śe – ze jakimśi marginesym feleru – iże kaszubsko godka śůngata uokolicůw Kołobrzega, Łobza a Půmorskigo Drawska. Ze terynami Zachodńigo Půmorzo wjůnże śe tyż etnůńim Kaszuby, kery po pjyrszy raz bůł zanotowany we bulli Gregora IX ze 1237 r., půmorski princ Bogusław I je w řij titlowany «pryncym Kaszubůw». Państwotwůrcze procesy, co uobyjmowały Kaszuby we strzedńich wjekach, dokludźůły do sformowańo śe řyzoleźnych půmorskich kśynstw pod reskyrůnkym dwůch lokalnych dynastyjůw: Sobjesławicůw na Schodńim Půmorzu a Gryfitůw na Zachodńim. Schodńo-

půmorske Ksýnstwo przestało istnieć we 1294. r., kej umrzůł jego uostatni władca Mściwůj II, a Zachodńopůmorske Ksýnstwo stracůło śe z karty we 1637. r.

Půmorsko państwowość mjała srogi wpływ ńy yno na formowańy śe norodowyj narracyje kaszubskij inteligencyje pora storoczůw ńyskorzij, nale tyż na religijny landszaft Kaszubůw. To, iże zachodńopůmorske prince przijny protestantyzm za państwowo religijo we 1534. r., dało pjrsze przekłady na kaszubsko godka religijnych tekstůw, skierowanych do protestanckich Kaszubůw ze słupskij a bytowsko-lymborskij źymje. W tyn sům czas po drugij strůńe grańice, we Krůlewskich Prusach, wjynkszość Kaszubůw uostała katolikami. Religijo, jak śe uokozało, mjała srogi wpływ na formowańy śe tůżsamości, a yntlich tyż norodowyj śwjedůmości Kaszubůw, a to skirz tego, iże z czasym protestantyzm utůżsamjůno bůło ze «mjymjeckům wjarům», a katolicyzm – ze «polskům wjarům», beztůż dło mocki Kaszubůw gynau wyznańy, a ńy etniczne pochodzyńy abo godka, mjało nojwoźńijszy wpływ na samoidentyfikacyjo. Utůżsamjyńy katolicyzmu ze polskoścům zaważůło na formowańu śe norodowych postawůw i reakcyjůw na Kulturkampf we XIX st. a stworzůły podatny grůnt dło propolskich dźałaćyźůw, agitatorůw i kapelůnkůw. Inakszyj sytuacyjo wyglůndała pojstrzůd protestanckich zachodńopůmorskich Kaszubůw. Etnograf Otto Knoop, co pochodzůł ze Słupska, pisoł we XIX st.: «My ze Zadńigo Půmorzo mjanujemy Kaszubami yno wańelickich mjyszkańcůw słupskiego a lymborskigo krajsu ze słowjańskim pochodzyńym. Katolickich Słowjanůw ze bytowskigo krajsu a Zachodńich Prusůw mjanujemy „Poloczki”, bo tak richtig to uńńi stracyli prawo mjanować śe Kaszubami. Z czasym tak śe spolszczyli, iże ńiczym śe ńy uodrůźńajům uod echt Polokůw»³.

Dźepjyro wczos Wjesny Norodůw panslawistyczne idyje popchły kaszubsko inteligencyjo, co śe wtynczos tworzůła, do poćepańo samoidentyfikacyje bez przyzmat wyznańo, nale do uoparcó defńicyje kaszubskij nacyje uo słowjańskość a godka. Twůrcům kaszubskij norodowyj idyje bůł dochtůr, pisorz i etnograf Floriń Cenůwa (1817–1881), a kůntinuatorami jego myśli kaszubske dźałaće nastympnych pokolyńůw, m.in. Aleksander Majkowskij (1876–1938) abo we II RP Zrzeszińce (mjanowane tak uod cajtůngu «Zrzesz Kaszėbskō»), take jak Jńn Rńmpskij (1913–1969), Jńn Trepczik (1907–1989) abo Aleksander Labůda (1902–1981). Te uostatńe, czynsto ofyn krytyczne wobec polskigo reskryrůnku, we swojij publicystycznj dźałałności ńyroz trefjali śe ze cynzurům, kůnfiskatům jejich cajtůngůw, a nawet heresztami.

Wystůmpjyńa uod Cenůvy bůły kritikowane uod dźałaćyźůw, co mjeli polůnocyntriczno uorjyntacyjo, w tym Hieronima Derdovskijgo (1852–1902), ze ńyskorszymi Zrzeszińcami polymizowali zaś Frąc Sądżickij (1882–1957) a twůrce skupjůne wele mjyndzywojnnego cajtůngu «Klėka». Skuli wytworzyńo śe pojstrzůd kaszubskij inteligencyje tajlůngu we kwestyjy norodowyj przinoleźności wytworzůły śe tyż dwje

³ O. Knopp, «Legends pomorskie» (Gdynia: Region, 2009), s. 12.

paralelne narracje uo tůżsamości a godce, kere za Koźyczkowskům⁴ idże smjanować jak kaszubocyntriczno a polůnocyntriczno. Bez cołki czas lokalno inteligencyjo mušała tyż kůnkurować uo wptywy na swůj lud ze mjymjeckim a polskim systymym bildůngu, ze katolickim duchowjůnstwym, ńyroz napływowym, jak tyż polskům a mjymjeckům presům.

Po II śwjatowyj wojńe nowo politiczno realność postawjůta przed Kaszubami nowe wyzwania. Nacjůnalistyczno a uńiformistyczno lůnijo wladzůw PRL skludzala Kaszubůw do polskij etnograficznij grupy ze swoim folklorym a rzeczům, nale bez przychylności kukala na důnżyńa do godkowj a kulturowj ymancypacyje. ńydufność wladze do Kaszubůw dokludzůła do tego, iże dżepjyro we 1956. r. powstoł pjyrszy powjynny społeczno-kulturowy ferajn: Kaszubske Zrzeszyńy (Zrzeszenie Kaszubske, ZK). Uodbůto se to ale we ściśtyj kouoperacyji ze wladzům a ńy bez udżaťu szpecjalnych suźbůw. Aktywno we ZK starszo gýneracyjo Zrzeszińcůw buła sukcesywny marginalizowano. We 1964. r. Kaszubske Zrzeszyńy skuplowało se ze Koćewskim Zrzeszyńym a bůto tak utworzůno Kaszubske-Půmorske Zrzeszyńy (Zrzeszenie Kaszubske-Pomorske, ZKP), nojsrogszy społeczno-kulturowy ferajn, co do dźiśo fůnguje na Kaszubach a Půmorzu.

Wszechuobecno dyskryminacyjo kaszubskij godki we systymje bildůngu w czasach PRL przyczynůła se do serwańo mjyndzygýneracyjnego przekazu godki. Szanse na wkludzyny kaszubskij godki do szkoťy pokozaly se yno po 1989. r. Juź we 1991. r. zaczynto bůto nauczać kaszubskij we szkole na Głodńicy, nale przetůmym pod tym wzglyndym bůť Zakůn ze 2005. r. uo norodowych i etńicznych myńszośćach a regjůnalnyj godce, kery doť moźebność financyrowańo kaszubskigo bildůngu ze budźetu państwa. Dźiśo wjyncyj jak 20 tautyznůw szkolorzůw na Kaszubach uczy se kaszubskij godki jak cudzyj, a we dwůch priwatnych immersyjnych szkoťach je uńna nauczano jak rodńo a uźywo se jij do wykłodańo ńykerych inkszych przedmjotůw. Uod 2013. r. na Gdańskim Uniwersyteće fůnguje kerůnek kaszubske etnofilologijo. Choća je to yno licyncjacko sztudyjo, zůwizů przyczynů se do formowańo nowyj gýneracyje kaszubskich rectorůw, nowińorzůw, robotńikůw insztitucyjůw kultury.

Te bildůngowe moźebności půmogajům zdobyć godkowe kůmpetyncyje nowym uźytkownikům godki, co ńy wyńešli jij ze familijnego strzodowiska abo wyńešli we ńypońym stopńu. Bez uostatńe dekady szło bůto dać pozůr na uoźywjyny na wydowńicznym rynku – i jeźli idże uo literatura po kaszubsku, i uo kaszubske- a půmorske znowczo literatura po polsku a mjymjecku. Rośńe tyż wjelość przekladůw śwjatowyj literatury na kaszubske godka.

Ustrojowe przemjany dokludzůly tyż do uoźywjyny kaszubocyntricznych strzodowisk, czego wyrazym bůto powstańy cajtůngůw «Hajmat» («Tatczėzna») a «Uodrodzyńy» («Òdroda»). We 2011. r. powstoł ferajn Kaszėbskô Jednota, co chce uznańo Kaszubůw za etńiczno myńszość, a we sprawach tůżsamośćowj polityki stoi we uopo-

⁴ A. Koźyczkowska, «Kaszubszczyzna: Pedagogicznie o jėzyku i toźsamości» (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskigo, 2019), s. 11.

zycji do lryńje forsztandu ZKP. Tym samym uobje narracyje uo tůżsamości a godce, co śůngajům XIX storoczno, durch sům żywe i uodbijajům śe we dźiśejszych postawach Kaszubůw – ńyjednoznacznych a roztůmajtych.

Ślůnzoki

Rafał Rzepka

Na pytańy, kim sům Ślůnzoki, idźe dać pora uodpowjedźi, zoleźny uod tego, na co chcymy dać pozůr. We nojwjyncyj ajnfachowym ujnyńcu je to mjano mjszskankůw a mjszańcůw Ślůnska – bez uokryślańo jejich norodowyj abo etnicznyj idyntyfikacyje. Jeźli kuknymy na teroźny adminiistracyjny tajlůng (uoderwany uod realnych kulturowo-etnicznych uwarůnkowańůw, to je bez uwzglyndńyńo historyje regjůnůw a terynu wystympowańo lokalnych kulturůw), můgli bychmy tak smjanować wszyjskich mjszkańcůw ślůnskigo wojewůdztwa, co czynsto mo plac we uogůlnopolskich medjalnych przekazach. Jeźli ale důmy pozůr na historyjo ślůnskij źymje a dymograficzne uwarůnkowańa, co smjnyńaty śe bez wjeki, uoboczymy, iźe tako deńńicyjo ńy stykńe, bo půmijo kwestyjo samoidyntyfikacyje jednotki, tůż tyź jeji indywidualny gyfil norodowyj/etnicznyj tůżsamości. Skuli wjeluch naturalnych bogajstw a moźebności lekigo znolyźyńo roboty Ślůnsk zowdy przyńcůgoł do śebje ludźi ze cołkij Ojropy. Czynste migracyje poćůngaty za sobům kulturowo roztůmajtość, przy czym elymynta napływowych kultur, z poczůntku cudze dlo autochtůnůw, z czasym (skuli mechańizmůw adaptacyje) stowaty śe tajlům kulturowego landszaftu tyj źymje.

Rozwůj mjast we Ślůnsku dokludźůł do rozwoju handlu – przede wszyjskim wodńym cestům. We XIV storoczno Wrocław, ślůnsko stolica, dokuplowoł do nojwjynkszego handlowego ferajnu we Ojropje – Hany. Prawno ńyzoleźność ślůnskich kśynstw a przinoźeźność do federacyjnyj unije państw Korůny św. Wacława powodowaty, iźe Ślůnsk dlo mocy ludźi bůł atrakcyjnym placym do żyćo a rozwoju. Dalsze wjeki a tragiczno dlo cołkigo kůntynyntu stoletńo wojna ńy zaszperowaty napływu imigrantůw, yno na opy, srobjůły go jeszcze gibszym.

Skuli rozwoju industryje i swjůnzanych ś ńim wjynkszych dochodůw Ślůnsk wartko stoł śe hawynům dlo tych, co chćeli zbogaćić śe na handlu a industryji, jak i dlo tych, co ajnfachowo szukali oboty. Imigracyji auslyndrůw nie zawadzůły krwawe kůnflika, take jak trzi ślůnske wojny abo austryjacko-prusko wojna uo důminacyjo nad Mjymjecim Swjůnzkim. Swjůj plac, uokrům sůmśadůw uod Ślůnzokůw (Czechůw, Mjymcůw, Słowjokůw, Polokůw), znodli sam przedstawiciele żydowskij społeczności, migranty ze inkszych tajli Austro-Madźarůw a industrjalne robotńiki ze Wjelgij Brytańije. Inwestycyje kludźůły sam tyź kapitalisty ze USA. Gynau ta pońno roztůmajtości etniczno sztruktura i bogajstwo mockulturowości dały grůnt pod ńyskorszo budowa norodowyj tůżsamości Ślůnzokůw.

Trza sam ale dać pozur na to, iże ta tůzsamość ný bůła zbudowano yno dźynki borgům ze inkszych kultur. Tůzsamośćowo uodrymbność Ślůnzokůw formowała še juź we strzednich wjekach skuli przinoleźności do Wjelgij Morawy a spůlnyj uorganizacyje spotecznego żyćo ślůnskich plymjůnůw. Fragmynta uobrůnnych umocnyń, zlokalizowanych na grańicach ślůnskich źymjůw, takich jak Ślůnske Wały we Dolnym Ślůnsku (ślůnsko-łůżycko grańica) abo Szlak Uorlich Gńozd (systym polskich warowńůw na polsko-ślůnskij grańicy) sům bezpostrzednim bajszpilym spůlnotowego i nýzoleźnego (uodrymbnego uod sůmśadůw) charakteru ślůnskich terynůw. Nýzoleźność ślůnskich kśynstw a swobodnych stanowych państw we Ślůnsku mo swoje potwyrdźyńy we prawnych aktach z tamtego uokresu, kere idźe znůńś we ślůnskich, czeskich a polskich historycznych zdrůdłach.

Nýkere ś nich sům richtig unikatowe we kůntekście uokresu, z kerego pochodźum (ntp. Źymsko Uordynacyjo Uopolsko-Raćiborskigo Kśynstwa, to je dokůmynt, co mo cechy i sztruktura modernyj kůnsztytucyje). Norodowo śwjedůmość (we spůłczesnym syńśe) zacźła rosnuńć, tak jak we inkszych nacyjach strzodkowjy Ojropy, wczos Wjesny Ludůw we XIX storoczu: tak we Austryji, jak i we Prusach. Wtynczos tyź pojawjůły še pjrsze głōsy uo muśe stworzyńo ferajnu abo insztytucyje, co bydźe mjała na cylu uochrůna kulturowyj erbizny Ślůnzokůw a prawa do samostanowjyńo i kultywowońo uźywanyj godki (abo poruch godkůw). Po I śwjatowyj wojńe i przegranyj Mjymjekkigo Cesarstwa we strzodowiskach ślůnskich norodowych dźałacźůw narodźůła še idyjo powołańo nýzoleźnyj Gůrnoślůnskij Republiki, co zajyna by schůd Ślůnska, ze wjynkszym kulturowym a etnicznum roztůmajtośćům, aniźeli jego zachodńo – dolno-ślůnsko – tajla. Te plany ale bůły zaprzepaszcźone skuli nýzoleźnych uod Ślůnzokůw decyzjůw zwycynskich mocarstwůw Antanty. Nýskorsze wydarźyńa (gůrnoślůnsko důmowo wojna, co ja we Polsce mjanujům «trzećim ślůnskim aufsztyndym», II śwjatowo wojna, przikuplowańy wjynkszości Ślůnska do Polski) pogrzebały realno szansa Ślůnzokůw na swoje państwo.

Dźiśo Ślůnzoki půmjyszkujům na teryńe Polskij Republiki, a tyź na půłnocy Czeskij Republiki. Podug cynzusu ze 2011. r. we Polsce mjyszko 847 taut. uobywatelůw, co deklarujům ślůnsko norodowość. Z tyj liczby 471. taut. deklaruje podwůjno norodowość (ślůnsko a inkszo), a 376 taut. uobrało yno ślůnsko norodowość. Po czeskij zajće deklaracyjůw ślůnskij norodowości we tym samym roku bůło 12 taut. Uokrům unikalnyj tůzsamości Ślůnzoki majům swoja godka, co noleży do słowjańskij grupy, a dwa sztandardy jeji zopisu taćińskim alfabetym. Po ślůnsku rźůndźi ludność po uobuch strůnach grańice. Podug polskigo cynzusu ze 2011. r. ślůnskij godki we důmowych kůntaktach uźywo 529 taut. uobywatelůw Polski, z czego 126 taut. uźywo yno jij. Wercĩ še sam spůmńeć, iże po 1945. r., kej bezma cołki Ślůnsk znod še we grańicach PRL, uźyće ślůnskij godki bůło dugi czas zabrůńone we publicznyj pjestrzyńi. Ludźi, co godali po ślůnsku, polski państwowy aparat represjůnowoł. Tykało še to i bajtli we szkołach, i majoryntnych, co uźywali swojjj rodńij godki we fachmańskich i priwatnych kůntak-

tach. Te represyje fest uodbjůty ťe na ťwjedůmůci Ślůnzoczkuůw a Ślůnzokůw a we znacznym stopjůn uograniczyůy mjyndzygeneracyjno transmisyjo godki. Wszech-uobecnym zjawiskym bůta tyź rezygnacyjo ze nauczańo ślůnskij godki a posugowańo ťe nům we kůntaktach z bajtlami, co mjało garentyrować jim lepszy sztart a szansa na lepszy bildůng.

Moc starszych ludzi do dźiťo na roztůmajte spusboby mańifestuje podťwjedůmy strach przed godańym po ślůnsku we publicznyj pjeťrzyńi, na co sům – jak ślůnski aktywista – rýroz můg ťech dać pozůr przy trefach ś nimi. Barzo czynsto idźe uslyszeć starszych ludzi przeťazić na ślůnsko godka yno wtynczos, kej godo ťe dů nich gynau po ślůnsku. Roz za czas uodbywo ťe to dźepjyro po poruch pedźanych po ślůnsku kwestyjach. Tyko ťe to przede wszyjskim ludzi, co mjyszkajům we srogich mjejskich uostrzodkach; we myńszych mjasteczkach a wťach we mjyndzyludzkich kůntaktach ślůnsko godka slyszeć idźe czyńścij.

Skuli ũnfalu kůmuńistycznego systymu, a dalij ustrojowyj transformacyje we Polsce, ślůnsko godka dostała srogoszo pjeťrzyń do rozwoju. Cuzamyn ze swobodům zrzeszańo ťe bůty stworzyne pjyrsze ferajny, co postulowały uochrůna ślůnskij tůzsamości a ańimacyjo lokalnyj kultury i godki. Zůwizů ale sytuacyjo ślůnskij godki a tůzsamości we polskim prawje nyma unormowano. Strzodowiska ślůnskich aktywistůw juź moc lot zabjygajům uo prawne uznańy ślůnskij godki a tůzsamości w růmkach polskiego prawodawstwa. Bez uostatńo dekada pora razůw podjynto bůto we Syjmje průba dopisańo ślůnskij godki do wykazu regjůnalnych godkůw bez poselske projekty smjany Zakůnu uo narodowych i etnicznych myńszoścach a regjůnalnyj godce; we 2014. r. dźynki inicyjatywje ślůnskich strzodowisk sebrano bůto wjyncyj jak 140 tauz. ũnterszriftůw pod uobywatelskim projektem zakůnu, co dopisowoł by Ślůnzokůw jak etniczno myńszość. Źodyn z tych projektůw ný przeszoł atoli cołkigo legislacyjnego procesu, w tyj kwestyjji polske władze uod 1989. r. ze pońnům kůnsekwyncyjům uodkazujům Ślůnzokům we elymyntarnych prawach we sferze uochrůny kultury a godki.

Dźiťo ślůnsko kultura rozwijo ťe przede wszyjskim we gůrnoślůnskij tajli Ślůnska. We Dolnym Ślůnsku – skirz nastympstwůw II ťwjatowyj wojny a masowych przeťedlyń – ganc důminuje polsko kultura. Teroźne myťlyńy Ślůnzokůw uo Ślůnsku zawjyro w ťebje elymynta pamjyńci uo downym etoťe ťyćo Ślůnzokůw, skupjůnym wele důmu a roboty (nojczyńścij we cýnzkiťj industrijji), cuzamyn ze průbům uodpowjedźi na spůłczesne problemy ťyćo mjyszkacůw Ślůnska, take jak problemy czystego luftu abo smjana podyńťo do roboty i samego ekůnomicznego modelu ślůnskij ťymje, potajlowanyj polskimi adminiťtracyjnymi granicami a ojroregjůnami. Choća kůmuńizm uodcis pjyntno na ślůnskij kulturze, mode Ślůnzoki durch průbujům przywrůcić pamjyńć uo downym, mockulturowym Ślůnsku, a przy tym dostosować jego kultura do wyzwañ XXI storoczno i epoki modernych technologiůw. Bajszpilym moźe być rozwůj tymatycznych kanatůw, co popularizujům Ślůnsk bez social media (take jak YouTube) abo przeťkłady klasycznych utworůw ťwjatowyj literatury we cyfrowym formaće (e-kťůnki po